

TOLSTOJ OCH HISTORIEN

DE AR under vilka Tolstoj skrev "Krig och fred" (1863—1869) hörde till de lyckligaste i hans liv. Han levde i harmoni med sin hustru, han gick upp i sitt arbete, han grubblade inte över politiska och sociala orättvisor, dödstanken hade ännu inte givit hans tänkande draget av förtvivlan och besatthet. Men även i detta verk, och under utformningen av det, framträdde brytningen mellan de två gestalter vilka vi föreställer oss som Tolstoj: konstnären och förkunnaren. Han njöt av att måla denna magistrala och minutiösa bild av livet, av att känna sig mogen för mästerverket. "Jag skall skriva en skildring av slaget vid Borodino, som är utan motstycke", skrev han efter ett besök på slagfältet. "Ja, jag skryter som alltid." Men boken skulle inte bara bli en roman, utan också en sammanfattning av, en bevisning för hans åskådning — och ibland syntes detta honom vara det viktigaste, det enda viktiga. "Dessa tankar (om historien) är frukten av hela mitt livs intellektuella ansträngningar, och de är en oskiljaktig del av den filosofi jag har kommit fram till. Gud allena vet vilken möda och vilka lidanden det sökandet har kostat mig; det har nu givit mig fullständigt lugn och fullständig lycka. Och ändå kommer folk, det förstår jag och har hela tiden förstått, att prisa boken för dess sentimentala flickscener, för hänet av Speranski och annan smörja i den stilen."

Det blev konstnären som segtrade i boken. De flesta läsare — och inte bara de tanklösa och slarviga — har levat igenom denna underbara bok utan att tänka på att den innehåller en 'filosofi'; möjligen har de irriterats en smula över de allmänna resonemang som är inströdda i berättelsen, men dessa är alltför kortfattade för att avsevärt störa läsningen. I regel har kritikerna och levnadstecknarna haft samma smak. Turgenjev och Flaubert var hänfödda över romanen och klagade blott över tendensen att "filosofera"; den franska kritiken, som introducerade de stora ryssarna i sitt land, talade om Tolstoj's historiska fatalism som en svaghet, orsakad av det slaviska temperamentet, tsarväldet eller de stora snötäckta slätterna i Ryssland; i biografiska arbeten från Vogüe till Simmons är denna sida av Tolstoj's verk knappast

Ryssarna håller stånd i slaget vid Borodino. Bilden är av den sovjetryske grafikern D. A. Sjamarinov och hämtad ur en nyutgiven rysk upplaga av "Krig och fred".

"Krig och fred", Tolstoj's odödliga roman, har i höst fått förnyad aktualitet. En förnämlig billighetsupplaga av romanen har nyligen utgivits, och filmversionen får snart premiär också i Sverige. Herbert Tingsten skriver i denna och två följande artiklar om Tolstoj's historieåskådning, sådan den kan utläsas ur romanen och dess andra epilögar, som icke finns utgivna på svenska.

berörd (Simmons meddelar dock de brevutdrag som jag nyss citerat). Förläggarna har i stor utsträckning i praktiken visat sin solidaritet med läsare och kritiker genom att förkorta eller utesluta de "filosofiska" partierna i "Krig och fred". "Denna upplaga återger originalets text utan förkortningar eller sammandrag", står det i den nyss utkomna svenska editionen (Bonniers folkbiblio-

tek), men detta är inte alldeles riktigt. Den "andra", historiefilosofiska epilogen på ett femtital trycksidor har i själva verket aldrig medtagits i någon svensk upplaga (fil mag Sven Vallmark har haft vänligheten att låna mig en icke publicerad svensk översättning).

Under de senaste åren har emellertid åtminstone två framstående författare med en viss uppskattning diskuterat Tolstoj's historiefilosofi. Den engelske historikern Isaiah Berlin gör det i skriften "The Hedgehog and the Fox" (vida mera värd att översätta än Berlins i höst på svenska utkomna skrift "Är historien oundviklig?"). Då Berlin talar om "igelkotten" och "räven" anknyter han till en sats av en grekisk poet: "räven vet många saker, men igelkotten vet en stor sak." "Räven" är den författare som är intresserad av skilda frågor och perspektiv, som kan arbeta med skilda metoder och identifiera sig med olika åskåd-

"Många historiker menar att om slaget vid Borodino inte blev en seger för fransmännen, så berodde det på att Napoleon hade snuva." I denna sats tecknar Tolstoj, något karikatymässigt, den uppfattning av historien han främst vänder sig emot, en uppfattning enligt vilken de enskilda människorna, hjältarna och ledarna, skulle vara de pådrivande och bestämmande gestalterna. Det är en ren illusion, förklarar Tolstoj: "Napoleons inflytande på dessa händelser (på vad som hände över huvud) är blott ytligt och fiktivt." Vad som är avgörande är helt andra krafter, av Tolstoj beskrivna i en rad skilda och inte alltid motsägelösa formuleringar. "Världshändelsernas gång är på förhand bestämd av högre makter... beror av en samverkan, ett sammanfallande av alla

Napoleon leder sina trupper under slaget vid Wagram (efter Verners målning).

ningar, som är rörlig, fasetterad, mångsidig, alltomfattande; "igelkotten" är besatt av en vision, en idé, ser allt och vill ordna allt från en synpunkt. Till rävarna hör Montaigne, Goethe, Balzac och Joyce, till igelkottarna Hegel, Dostojevskij, Ibsen och Proust. Distinktionen, som i varje fall är en god utgångspunkt för prat om författare, användes i detta fall så att Tolstoj förklaras vara en räv av naturen, men tror att han bör vara igelkott — han vill vara besatt, och lyckas, får man väl säga, småningom bli det. — Den andre forskare jag åsyftar är filosofen G H von Wright, som i "Tanke och förkunnelse" ger en givande analys av Tolstoj som tänkare och därvid även går in på hans historiska åskådning.

de viljor vilka härvid gör sig gällande." "Det var summan av alla nedverkande mänskliga viljor som frambragte revolutionen och gjorde Napoleon till det han blev, och det var den som gjorde slut på revolutionen och störtade Napoleon." Man måste ha klart för sig "att den historiska hjälten vilja inte alls leder massornas handlingar, utan själv ständigt låter sig ledas". Varje handling "står i oupplösligt samband med hela den historiska utvecklingen, den är sedan eviga tider förutbestämd". Människan är "ett omedvetet verktyg i högre makters tjänst och bidrar till uppnåendet av historiska och allmänmänskliga mål".

Från denna utgångspunkt blir den "store mannen", som tror sig leda folken och utvecklingen, i själva verket en inskränkt och löjlig person, en tupp som genom sitt galande tror sig kommendera solen att gå upp. Napoleon personifierar denna uppblåsta dumhet, det är den första punkten i Tolstoj's hatiska anklagelse mot honom — ehuru visst inte den enda. Den man som förstår att han litet eller intet kan uträtta är den verkliga hjälten, och det utmärkande för honom måste följaktligen vara en melankolisk översamhet. Här möter vi den ryske befälhavaren Kutusov. Före slaget vid Borodino påminde Napoleon sin adjutant general Rapp om att det var Kutusov de hade ramför sig. "Minns ni att det var han som förde befälet över ryska armén i Braunau och på tre dagar inte enda gång steg till häst rattsinspektera befästningarna?" ed dessa ord antydde Napoleon

att Kutusov var oduglig. Men för Tolstoj, för den genomskådande, måste slutsatsen bli en helt annan. Det var Kutusovs ära att han inte inspekterade Braunaus befästningar, att han somnade under krigsråden, att han blev irriterad inför alla militära teorier och alla mera utformade fält-

Fältsmarskalken furst Kutusov.

tågsplaner. Han visade därmed att han begrep sin egen och andras intighet, att han var klokare än Napoleon och sina egna beskäftiga och diskuterande generaler.

Denna historiska "fatalism" — för att bruka ett ord vars innebörd senare skall granskas — sökte Tolstoj åskådliggöra i detalj, med en onödig och pedantisk fullständighet. De konkreta bevisen framlägges överallt i "Krig och fred" och riktas alldeles särskilt mot Napoleon: denne visste inte hur läget var, han följde inte med drabbningens gång, han gav enfaldiga order och änd-

rade dem ofta utan eftertanke, de order han gav blev sällan ålyddas. Den Napoleon som här beskrives är vida mindre en ledare än vad Tolstoj's historiesyn, principiellt fattad, behöver kräva; han är helt enkelt virrig, slapp och inkompetent, och det blir blott alltför uppenbart att det är bättre att inga order ges än sådana galna order som kommer från den franske kejsaren.

På detta sätt blir fältslagen — och särskilt slaget vid Borodino — tumult i vilka det är omöjligt att spåra någon ledning av staber och fältherrar. Intrycket fulländas av att Tolstoj — i anslutning till Stendhals skildring från Waterloo — betraktar striden genom enskilda deltagare, som ingenting vet av vad som i det stora hela försiggår. I stället för de regelrätta bataljer som de historiska handböckerna bjuder på möter vi därför en förvirring lika fullständig som vid ett slagsmål i halvmörker på en dansbana. Denna förvirring tjänar Tolstoj's syften. Kriget blir en förtätning av det mänskliga livets osäkerhet, osäkerhet och tillfällighet.

Man har, med all rätt, prisat denna metod att skildra som ny och realistisk, och den har säkerligen avgörande påverkat senare krigsskildringar. En parentetisk anmärkning må här tillfogas. Det är knappast en tillfällighet att denna metod kom till användning i fråga om Napoleonkrigen, de första krigen med massarméer och med användning av en krigskonst som utformades för dessa massarméer; många av de stora fältslagen på 1600- och 1700-talen var mera "ordnade" än de moderna stora arméernas tidiga kraftmätningar. Kanske är det heller inte en tillfällighet att dessa berömda skildringar gäller just Waterloo och Borodino, där på båda sidorna chefernas osäkerhet om läget var ovanligt stor och där Napoleon visade exceptionell brist på aktivitet och förtuseende. Att beskriva Austerlitz eller Königgrätz eller Sedan på samma sätt vore uppenbart orimligt (varmed jag naturligtvis inte vill förneka det självklara att den enskilde soldaten i alla massstrider måste sakna överblick av läget).

Med det sagda är redan antytt att Tolstoj fuskade en smula då han sökte åstadkomma en total och åskådlig bevisning för sina teser. Napoleons snuva: att ironisera över tron på dess betydelse är lättare än att exempelvis påstå att Gustav II Adolfs död vid Lützen inte påverkade hän-

delsernas gång. Den Napoleon vars historiska roll förnekas framställs som en oduglig man — men Tolstoj's tes kräver att även framtstående män skall visas vara ur stånd att ingripa i historien. Inte heller är Tolstoj konsekvent. Det blir alltför absurt att se Kutusovs storhet endast i hans slöhet och resignation, och småningom utrustas den ryske härledaren därför med förmåga både att forma kloka planer och att stärka arméns

stridsanda — varmed strängt taget hela tesen är uppgiven.

För att förstå vad Tolstoj avser är dock inte romanen "Krig och fred" en tillräcklig källa. Denna romans historiefilosofi kan knappast förstås utan kännedom om den "andra epilogen" — hittills ej publicerad på svenska — och i en följande artikel skall jag ta upp huvudtankarna i denna skrift.

HERBERT TINGSTEN